

Шульга Андрій Михайлович

кандидат юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.3.7(477)

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ЗЛОЧИННОГО ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Статтю присвячено з'ясуванню суспільної небезпечності злочинного забруднення або псування земель – як однієї з підстав криміналізації діяння. Охарактеризовано складові суспільної небезпечності цього злочину – ступеню та характеру. У статті робиться висновок про достатній рівень суспільної небезпеки забруднення або псування земель для визнання такого діяння злочинним.

Ключові слова: суспільна небезпечність, забруднення або псування земель, підстави криміналізації, ступінь та характер суспільної небезпечності.

Одним з основних правових засобів охорони земель в Україні від забруднення або псування виступає кримінальна відповідальність. Вона виступає найбільш дієвим засобом правової охорони земель від цих злочинних посягань на сьогоднішній день. Настання кримінальної відповідальності можливе лише за умови існування кримінально-правової норми, якою передбачені основні об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяння у чинному законі про кримінальну відповідальність. Віднесення законодавцем певного діяння до категорії злочину називається криміналізацією.

Криміналізація – це певний процес, який полягає у з'ясуванні цілей, умов, підстав та можливості встановлення кримінальної відповідальності за те або інше діяння. Її результатом, як підкреслюється в літературі, можна визнати сукупність юридичних норм кримінального права, які містять перелік злочинів та передбачених за них покарань, а також підстав та умов притягнення винних до кримінальної відповідальності та звільнення від неї [1, с. 197]. Тобто, криміналізацію можна розглядати як у динаміці (в якості певного процесу), так і у статичності (як результат цього процесу) [2, с. 61].

У свій час були сформульовані певні передумови необхідності криміналізації діяння – «критерій підвищеної суспіль-

© Шульга А. М., 2014

ної небезпеки та критерій необхідних умов для реалізації принципу невідворотності покарання» [3, с. 101-103]. У той же час була висловлена думка, що основний сенс соціальної обумовленості кримінально-правової норми міститься в розкритті способу, яким відбувається «перелив» суспільної потреби в норму кримінального права. Суспільна небезпека не вважається єдиною передумовою криміналізації, виділялися підстави криміналізації і криміналізаційні приводи. При цьому підставами охоплювалися процеси, які здійснюються в матеріальному та духовному житті суспільства. Саме їх розвиток визначає об'єктивну необхідність у встановленні чи скасуванні кримінально-правової норми. В якості ж криміналізаційних приводів розглядаються певні одиничні явища, які привертають увагу законодавця [4, с. 102-119]. Наприклад, В. В. Кузнецов до факторів, що стали рушійними при вдосконаленні КК України, відносить: міжнародно-правовий, конституційно-правовий, судовий, економічний, політичний, кримінологічний, соціально-правовий і нормативний [5, с. 102-119].

У кримінально-правовій літературі можна зустріти різноманітні класифікації передумов криміналізації. Виділяються, наприклад, «критерії криміналізації», «принципи криміналізації», «підстави криміналізації», «умови криміналізації», «криміналізаційні приводи», «фактори, що зумовлюють обсяг, характер та способи криміналізації», «соціальні фактори, що зумовлюють кримінально-правову заборону» та ін. Уявляється, що немає необхідності для визначення підстав та умов криміналізації користуватися якимись іншими термінами, тому їх доцільно розглядати як такі, що існують самостійно. Зважаючи на те, що під фактором прийнято розуміти умову, рушійну силу будь-якого процесу або явища [6, с. 1526]. У контексті криміналізації усі фактори можна умовно поділити на підстави та умови.

Детальна наукова розробка проблем криміналізації діянь розпочалась у другій половині XX століття. Вагомий внесок у розвиток теорії криміналізації зробили, зокрема, такі вчені: І. М. Гальперін, П. С. Дагель, Г. О. Злобін, С. Г. Келина, О. І. Коробєєв, В. М. Кудрявцев, П. О. Фєфєлов та інші. Серед робіт, присвячених криміналізації, які з'явилися у пострадянський період, звертають на себе увагу наробки наступних авторів: А. Д. Антонова, О. М. Готіна, Н. О. Лопашенко, А. А. Мит-

рофанова, В. О. Навроцького, Т. О. Плаксіної, П. Л. Фріса та інші.

Головною підставою криміналізації є висока ступінь та характер суспільної небезпеки діяння, оскільки саме нею оперує суспільна думка, визнаючи те чи інше діяння злочинним, іноді навіть раніше, ніж це зробить законодавець. У літературі доречно зазначається, що на суспільну небезпечність злочину впливають такі обставини: 1) суб'єктивна сторона діяння; 2) кваліфікуючі ознаки складу злочину; 3) ступінь реалізації злочинного наміру; 4) форма участі особи у злочині; 5) особливості місця, часу, та способу вчинення злочину тощо [7, с. 154-155]. До цього переліку треба додати ще й важливість об'єкта кримінально-правової охорони. Достатньо звернути увагу на те, що Конституцією України (ст. 14) земля визнається основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Окрім того згідно з конституційними приписами земля – приналежність українського народу. Охорона земель тісно пов'язана із екологічною безпекою всього довкілля [8, с. 5].

На думку М.Й. Коржанського, «соціальна обумовленість кримінально-правової заборони визначається соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами та ефективністю правової охорони» [9, с. 171]. Іноді окрім суспільної небезпеки діяння виділяють також інші обставини, які породжують необхідність в регулюванні кримінально-правовими заходами, наприклад, об'єктивні закономірності життя суспільства; соціальні наслідки покарання; матеріальні ресурси, які необхідні для реалізації кримінально-правової заборони та деякі інші [10, с. 50-51].

Певна оцінка суспільної небезпеки злочинного діяння здійснюється в двох аспектах: законодавчому та правозастосовному [11, с. 75]. Законодавча оцінка суспільної небезпеки проявляється тоді, коли законодавець криміналізує якесь конкретне суспільно небезпечне діяння, а правозастосовна оцінка суспільної небезпеки здійснюється правозастосовцем у процесі розгляду конкретної кримінальної справи. У свою чергу, колективна суспільна правосвідомість, що виражена правосвідомістю законодавця, через призму права оцінює діяння з точки зору їх корисності або шкідливості та небезпеки спричинення шкоди, в залежності від чого схвалює одні і забороняє інші діяння [12, с. 65].

Як іноді слушно зазначається в науковій літературі, суспільна небезпечність діяння визначається важливістю, цінністю об'єкта злочинного посягання [13, с. 50]. Земля вважається одним з головних елементів довкілля і основним національним багатством держави, яке перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України). Дане положення виступає належною базою для забезпечення правової охорони земель як об'єкта природи, об'єкта господарювання і об'єкта права власності. Цим також визначається суспільна небезпека забруднення або псування земель і необхідність кримінально-правової охорони земель від зазначених діянь.

Суспільна небезпека злочину – це багатогранне та комплексне явище. В залежності від виду конкретного злочину та умов його вчинення зазначене явище включає структурно два елементи: по-перше, характер суспільної небезпеки, а по-друге, ступінь суспільної небезпеки. Характер суспільної небезпеки забруднення або псування земель визначається тим, що цей злочин спрямований на заподіяння шкоди нормальному природному якісному стану землі як необхідній умові екологічної безпеки. Погіршення якісного стану земель, наприклад, сільськогосподарського призначення в кінцевому результаті може позначитися або реально позначатися на здоров'ї людей та функціонуванні інших елементів довкілля.

Ступінь суспільної небезпеки забруднення або псування земель є високою. Це пов'язано з тим, що земля – продукт самої природи, вона виникла і існує незалежно від волі та свідомості людини. Руйнування, забруднення, псування чи знищення ґрунтового покриву в результаті як природних процесів, так і внаслідок неправильної господарської діяльності, тягне за собою порушення зв'язків у природі, які сформувалися протягом тривалого часу, а також знижує продуктивність ґрунтів і придатність землі для потреб суспільства. Так, на 5-й Всесвітопській конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи», яка відбулася у травні 2003 року, були оприлюднені показники, які в сучасних умовах характеризують якісний стан окремих об'єктів навколишнього природного середовища в Україні, зокрема земельних ресурсів. Наприклад, у 2001 році надходження до земельних ресурсів забруднюючих речовин склало 45928 тис. т., а надходження забруднюючих речовин у розрахунку на душу населення – 944 кг. Протягом

наступних років цей показник зростає та постійно зростає й до сьогодні.

За своєю територією Україна є найбільшою країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь – однією з найбагатших держав світу. Висока природна продуктивність визначає провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших видів ресурсів розвитку та найціннішої частини національного багатства. Зазначені обставини суттєво актуалізують проблему кримінально-правової охорони земель від забруднення або псування як негативного та екологічно небезпечного явища, яке потребує відповідної правової оцінки.

У кримінально-правовій науці прийнято вважати, що суспільна небезпека діяння вказує на той вихідний пункт руху пізнання, від якого воно повинно відштовхуватися під час дослідження питань обґрунтованості криміналізації діяння. Ті або інші діяння забороняються кримінальним законом насамперед тому, що вони є суспільно небезпечними, а не навпаки – стають суспільно небезпечними лише тому, що забороняються. Критерієм відмежування злочинів від правопорушень виступає ступінь суспільної небезпеки. Для того, щоб криміналізувати діяння, необхідно визначити, що ступінь його суспільної небезпеки настільки висока, що воно не може розглядатись як проступок, а повинно тягнути за собою застосування кримінально-правових заходів [14, с. 70].

За своїми негативними наслідками правопорушення у сфері використання та охорони земель в літературі іноді умовно поділяють на: малозначні та суспільно небезпечні [15, с. 65]. При вчиненні малозначних – суспільно шкідливих земельних правопорушень настає адміністративно-правова відповідальність, а вчинення суспільно небезпечних земельних правопорушень тягне за собою кримінальну відповідальність. Так, одні й ті ж самі земельні правопорушення в залежності від часу, етапу розвитку суспільства та інших чинників можуть становити більшу чи меншу суспільну небезпеку або і зовсім її втрачати. Тому із врахуванням суспільної небезпеки конкретні земельні правопорушення законодавець відносить до адміністративних проступків або злочинів.

Під ступенем суспільної небезпеки в кримінальному праві прийнято вважати кількісну сторону матеріальної ознаки злочину, яка залежить головним чином від розміру шкоди, що завдається чи може бути завдана злочинним посяганням

об'єкту кримінально-правової охорони, а також від способу злочинного посягання, характеру та форми вини, мотиву і мети. Ступінь суспільної небезпечності характеризується як оціночне поняття, адже уявлення стосовно певних обставин можуть змінюватися під впливом цілої групи факторів, серед яких слід виділити рівень розвитку державності, перебудову і реформування економіки, екологічні і демографічні зміни і навіть науково-технічний прогрес. Так, надзвичайно високий рівень ерозії земель на території України і питомої ваги еродованих ґрунтів створили підстави для криміналізації злочинів, предметом яких є земля, зокрема, забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) [16, с. 45-46].

Шкода, що завдається злочинним забрудненням або псуванням земель об'єкту кримінально-правової охорони, характеризується декількома моментами. По-перше, вона завдається як фізичним, так і юридичним особам. По-друге, забруднення або псування земель характеризує та обставина, що негативні наслідки цих діянь проявляються не одразу, а через деякий час. По-третє, настання шкідливих наслідків для людини та довкілля, їх характер та розмір залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів (погодних умов, пори року, а також виду та концентрації забруднюючої речовини тощо). Шкода від негативних змін якісного стану земель в результаті забруднення або псування завдається людині, а також опосередковано об'єктам природи (наприклад, через продукти сільськогосподарського виробництва, через тваринний чи рослинний світ та ін.).

Суспільна небезпека злочинного забруднення або псування земель багато в чому залежить і від інтенсивності та способу вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння. Ці фактори також об'єктивно впливають на ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 239 КК України. Спосіб вчинення злочину, як справедливо підкреслюють, характеризує об'єктивну небезпеку самого злочинного діяння [17, с. 131]. Він визначає інтенсивність злочинного посягання, впливаючи тим самим на тяжкість злочинних наслідків і на ступінь суспільної небезпеки злочину. Спосіб відбиває якісну своєрідність злочинного посягання та багато в чому визначає характер шкоди, яка може бути заподіяна об'єкту злочину за чинним кримінальним законодавством України. Забруднення або псування земель буде злочинним лише за умови, коли ці наслідки виступатимуть результатом порушення спеціальних правил поведіння із шкідливими матеріалами. Від-

повідні правила закріплюють обережне поводження із шкідливими для людини чи довкілля речовинами, відходами чи іншими матеріалами. Якщо відповідною особою порушуються названі правила і тим самим завдається чи створюється реальна загроза завдання шкоди ґрунтовому покриву землі у вигляді її забруднення або псування, то така особа підлягає кримінальній відповідальності згідно зі ст. 239 КК України. Але для притягнення до кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи матеріалами необхідно встановити, що вони є шкідливими для життя, здоров'я людей чи довкілля, в іншому випадку наступас лише адміністративна відповідальність (ст. 52 КУпАП).

Злочинне забруднення або псування земель характеризується суспільною небезпекою, оскільки воно посягає на екологічну безпеку суспільства, а в кінцевому підсумку шкода ним може завдатися життю, здоров'ю людини та іншим елементам навколишнього природного середовища (рослинному, тваринному світу, водним об'єктам, атмосферному повітрю, надрам тощо) [18, с. 56]. Значна ступінь суспільної небезпеки забруднення або псування земель визначається також тим, що цей злочин заподіює чи створює реальну загрозу заподіяння шкоди не тільки названим об'єктам, але й багатьом іншим об'єктам кримінально-правової охорони: національній безпеці України, відносинам власності, нормальному порядку здійснення певної господарської діяльності, громадській безпеці тощо.

Характер та ступінь суспільної небезпеки залежить також від суб'єктивних ознак злочинного діяння. Серед науковців і на сьогодні немає єдності з приводу визначення критеріїв суспільної небезпечності. Одні вчені вважають, що сутність суспільної небезпечності злочинного діяння полягає в суб'єктивному відношенні особи до тих чи інших цінностей у суспільстві. Інші, навпаки, визнають основним показником суспільної небезпечності діяння тяжкість можливих наслідків та ймовірність їх настання. Наприклад, А. А. Митрофанов вказує, що ступінь суспільної небезпечності діяння, яке потребує заборони під загрозою кримінального покарання, залежить від наступних умов: 1) від об'єкта кримінально-правової охорони — блага, що є найбільш цінним для суспільства; 2) від інтенсивності посягання, яка визначається способом вчинення діяння; наслідками, які наступили або поставлені під загрозу настання в результаті вчинення діяння; обставинами часу і місця вчинення діяння; знаряддями його вчинення; 3) від соціального статусу осіб, що

вчинили злочин, або ж від повторності вчинення особами певних діянь; 4) від характеру і форми вини особи [19, с. 66]. Наприклад, різний рівень має суспільна небезпека забруднення або псування земель, а відповідно і різний рівень юридичної відповідальності за вказані діяння, якщо вони вчиняються загальним суб'єктом або ж суб'єктом, який має певні ознаки, наприклад, службової особи. Про ступінь суспільної небезпеки діяння (це стосується і забруднення або псування земель) свідчить також ступінь вини особи, що вчиняє таке діяння. Як відомо, діяння, що вчиняються умисно, характеризуються більш високим рівнем суспільної небезпеки порівняно з такими ж діяннями, вчиненими з необережності. Законодавець при конструюванні норми, передбаченої ст. 239 КК України, не закріпив конкретної форми вини. Стосовно цього питання немає єдності і в науковій літературі [20, с. 639]. Тому вбачається доцільною постановка питання про визнання злочинним лише умисного забруднення або псування земель.

Суспільна небезпека злочинного забруднення або псування земель безпосередньо пов'язана з об'єктом злочинного посягання. Від важливості останнього теж залежить характер та ступінь суспільної небезпеки цього злочину. Об'єкт злочину, що передбачений ст. 239 КК України, та його особливості докладно буде проаналізовано у наступному розділі цієї роботи. Але вже зараз можна стверджувати, що суспільна небезпека злочинних посягань на землю, її ступінь та характер залежить від особливостей землі як елемента екологічної безпеки та об'єкта земельних правовідносин, а також від предмета цього злочину.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що суспільна небезпека забруднення або псування земель має цілком достатній рівень для здійснення криміналізації зазначеного діяння.

Список використаних джерел:

1. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / Под ред. В. Н. Кудрявцева и А. М. Яковлева. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
2. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / Коробеев А. И. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 1987. – 267 с.
3. Фефелов П. А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний / Фефелов П. А. // Сов гос-во и право. – 1970. – № 11. – С. 101-103.

4. Злобин Г. А. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Злобин Г. А., Келина С. Г. – В кн.: Проблемы правосудия и уголовного права. – М. : Институт государства и права АН СССР, 1978. – 187 с.

5. Кузнецов В. В. Сучасні фактори нормотворення у сфері кримінального права / В. В. Кузнецов // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 12 (88). – С. 37-40.

6. Великий тлумачний словник укр. мови [уклад і ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

7. Становский М. Н. Назначение наказания / Становский М. Н. – СПб., 1999. – 480 с.

8. Вівчаренко О. А. Правова охорона земель України: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.06 / О. А. Вівчаренко. – Київ, 2013. – 36 с.

9. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н. И. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – 243 с.

10. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия / Коган В. М. – М. : Наука, 1983. – 184 с.

11. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.

12. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Митрофанов. – Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.

13. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів / Гуторова Н. – Х. : Вид. НацУВС, 2001. – 383 с.

14. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 1987. – 267 с.

15. Хом'яченко С. Поняття і види земельних правопорушень / Хом'яченко С. // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000 р. – № 8. – С. 65-66.

16. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько [та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – вид. 3-тє, переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.

17. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Панов Н. И. – Х., 1982. – 160 с.

18. Новоселов Г. П. Без преступных последствий нет преступлений / Новоселов Г. П. // Российская юстиция. – 2001. – № 3. – С. 56.

19. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А. А. Мит-

рофанов. – Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.

20. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. – 1104 с.

Статья посвящена уяснению общественной опасности преступного загрязнения или порчи земель – как одного из оснований криминализации деяния. Охарактеризовано составляющие общественной опасности данного преступления – степени и характера. В статье делается вывод о достаточном уровне общественной опасности загрязнения или порчи земель для признания такого деяния преступным.

Ключевые слова: общественная опасность, загрязнение или порча земель, основания криминализации, степень и характер общественной опасности.

The article is devoted to clarifying the social danger of felonious contamination or deterioration of land – as one of the grounds for criminalization of this activity. The components of social danger of this crime, such as degree and character, are characterized. In the article concludes that the level of social danger of contamination or deterioration of land is sufficient for admitting this activity as criminal.

Key words: social danger, contamination or deterioration of land, grounds for criminalization, the degree and character of social danger.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2014
